
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

EGY KÖZÉPKORI NAGYVÁROS ÉLETÉNEK DOKUMENTUMAI

Népelet és jogalkotás a középkori Újlakon. Fordította és a kíséző szövegeket írta Hegedűs Antal. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983.

Jó egy esztendővel ezelőtt, 1982. május 8-án kiállítás nyílt az osztrák Schallaburgban Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn címmel. A fél esztendeig nyitva tartó kiállításnak óriási sikere volt, olyanira, hogy az idén Mátyás király és a magyar reneszánsz címmel sor került a kiállítás budapesti reprízére is, amelynek — bár a bemutatott tárgyak száma nem érte el schallaburgiét — ugyancsak érthető sikere volt. Áldván a kegyes véletlent, hogy e sorok írója is ott bolyonghatott az egykori nemzeti nagylét reneszánsz pompáját szemléltető tárgyak és ábrázolások között, arra is figyelni próbált, hogy a maga szűkebb pátriája bármilyen tekintetben fölbukkan-e a mátyási virágkor kontextusában. Persze nem a korvinák és pásztorbotok vagy cibórumok között kutatót, bár kutathatót volna, hanem inkább az egyszerűbb és ennél fogva maradandóbb anyagok hordozta kiállítási tárgyak között: a köveket figyelte, s meg is találta az egyetlen bácsi reneszánsz kőtáblatöredéket, valamint Váradí Péter bácsi érseki várának egyetlen ép baluszterét. Felbukkant ezenkívül Újlak neve, két ízben is; egyszer kései fotográfián a vár mai állapota, mellette a város szentjének, Kapisztrán Jánosnak egyik csodatételeit elmondó idézettel, valamint két pompás színes felvételen, amely Újlak városának Jogkönyvét mutatja be, magának a bordó bársony kódexnek eredetiben fennmaradt kötése látható. A felvételeken látszott, hogy a kódex szinte érintetlen; nem is csoda, hisz egy esztendővel Mohács előtt készült, s a Városnak az oszmán áradat után már nem volt érkezése élni és a benne foglalt jogokkal, kiváltságokkal és szabadalmakkal. A magunk világa ennyiben van jelen ezen az európai tündöklésű periódust szemléltető kiállításon, amely azonban persze elsősorban és szinte kizárólag a királyi udvar, az érseki és püspöki udvarok, a rendi társadalom világába enged betekintést, egy kultúra megmaradt töredékei alapján, hisz a bemutatott tárgyakat Európa tucatnyi országából gyűjtötték össze a schallaburgi és a budapesti kiállításra.

S ha már az előbbieken a nemzeti nagylélet említettük némi archaiz-mussal Mátyás kapcsán, akkor ugyanezt az irányt alkalmazva föltehet-nénk a kérdést, hogy a budai, visegrádi, pécsi, bácsi udvari reneszánsz pompa mögött hogy élt az országlakosság, amely mindenképpen részt vál-lalt abban, hogy Mátyás országában európai szintű műveltség virágozhas-sék? Erre a kérdésre persze nem egy könyvismertető adhat választ, akkor sem, ha él a kísérlet eszközeivel, legfeljebb a történettudomány, amely a maga egzakt oknyomozó és adatfeltáró módszereivel rámutathat egy kétségtelenül nagy korszak gazdasági, szellemi, világpolitikai vonatkozá-saira, egy nagy királyi egyéniség ország- és magaskultúra-alakító tevé-kenységére. Könyvkiadónk jóvoltából azonban mégis alkalmunk van ar-ra, hogy Mátyás birodalmának egyik déli szegletébe, egy XV. századi nagyváros népeletének sajátos tartományába nyerjünk betekintést. Lássuk tehát, hogy kapcsolódik évről évre tematikailag gazdagodó anyanyelvű könyvkiadásunk az európai reneszánsz egyik ragyogó korszakához.

A Forum Könyvkiadó Kövek sorozatában jelent meg egy olyan kötet, amely Újlaknak, a középkori nagyvárosnak életébe, valamint magának a városnak és viszonylag tágabb környékének népeletébe enged betekintést mintegy félezer esztendő múlva. A kötetben közzétett szövegek hatvan-öt esztendőnyi időtartományt ölelnek át — 1460-tól 1525-ig —, s a nagyváros életerét valamint népeletét két szempontból világítják meg: egy-részt a vallásos népelet szempontjából, valamint a kor jogalkotásába en-gednek betekintést, mégpedig oly módon, hogy azon keresztül az Újla-kon előbb is érvényes szokásjog nyert legmagasabb helyről — II. Lajos király keze vonása által — megerősítést. Nézzük tehát az alcímben jel-zett kötet két részét külön is.

Könyvünk első része a Kapisztrán János újlaki sírjánál történt csoda-tételekről számol be, illetőleg annak a jegyzőkönyvnek a fordítását közli, amelyet Újlak városában vettek fel 1460-ban. Kapisztrán János igazi olasz származású „reneszánsz ember”, aki franciskánusként előbb Európa országaiban harcolt keménykezű inkvizítorként az eretnekek és a huszi-ták ellen, majd ugyanilyen keménykezű törökverőként egyik szervezője és részese volt a nándorfejérvári (belgrádi) győzelemnek, 1456-ban. Ekkor már valóságos szentként tisztelték a hitében és elveiben megszállott ag-gastyánt, aki ugyanebben az esztendőben meg is halt Újlakon. Előbb ravatalához, majd koporsójához, később sírjához valóságos népvándorlás indult meg az egész országból, mert híre terjedt, hogy a ferences atya („Isten embere”) csodálatos módon meggyógyítja a hozzá zarándoklókat. (A jelen kommentárban arra nem térünk ki, hogy az egyház és az Új-laki család milyen politikai és természetesen gazdasági megfontolásból támogatta, sőt szította ezt a jámbor vallásosság és fanatizmus által át-hatott, s hatalmas néptömegeket megmozgató zarándoklatot. A kérdést a könyv fordítója, s főleg Fügedi Eriknek az irodalomjegyzékben is érin-tett több mint félszáz lapos alapos tanulmánya részletesen tárgyalja.) Ka-

pisztrán János szentté avatásának érdekében került sor 1460-ban a csodatételekről szóló jegyzőkönyv felvételére, amely az elmúlt ötszáz esztendő során csak latin eredetiben volt ismeretes, egyik kéziratának szövegét 1972-ben tette közzé az eszéki Történelmi Levéltár.

A Kapisztrán-filológia ugyanis kimutatta (elsősorban Fügedi Erik jóvoltából), hogy a Csodatételeknek több kézirata is ismert Európában. Őt, általában egykorú, kéziratról van szó, amelyekben a felsorolt csodatételek száma igen eltérő; egy vatikáni változat több mint hatszáz csodatételről tudósít, ezzel szemben a párizsi Nemzeti Könyvtárban őrzött változat, amely Újlak városának hatóságától származik, csupán 188 csodáról számol be. Nem bocsátkozván bele az eltérések ismertetésébe — ezt ugyancsak tárgyalja a vonatkozó irodalom —, számunkra a jelen pillanatban az a fontos, hogy a Kiadónk által közrebocsátott kötetben az újlaki előjárók által 1460-ban felvett jegyzőkönyv párizsi kéziratának 188 csodatétele olvasható magyar fordításban. Megállapítható tehát, hogy a jelen pillanatban a Kapisztrán-filológia rendelkezik a párizsi kézirat teljes latin szövegével és a kézirat teljes hasonmásával az eszéki kiadás jóvoltából (Čudesa Ivana Kapistrana. Miracula Ioannis de Capistrano, Ilok, A. D. 1460. Priopćio Ive Mažuran. Historijski arhiv u Osijeku. Osijek, 1972), valamint ennek teljes magyar fordításával az ismertetőkben kommentált kötetben. (A teljes filológiai pontossághoz tartozik, hogy a párizsi kézirat néhány csodatételének latin szövegét — szegedi vonatkozása miatt — Bálint Sándor is közzétette 1975-ben, Szeged reneszánsz kori műveltségét tárgyaló kötetében.) Elégedetten állapíthatjuk meg, hogy szűkebb pátriánk művelődéstörténetének egy eddig csupán latinul ismert darabja éppen a mi szellemi erőfeszítéseink árán szólalt meg anyanyelven is, s könyv formájában eljuthat az érdeklődők kezébe. Anyanyelvű tudományosságunk létének és fejlődésének kétségbevonhatatlan jelét látjuk ebben is.

Az újlaki jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulságainak külön tanulmányt szentelt Fügedi Erik, éppen ezért a kérdés részletesebb taglálása szöszaporítás lenne. Ennek ellenére azonban néhány kommentár nem lesz fölösleges. Először is megállapítható, hogy a 188 csodatételről szóló följegyzés gazdag tárháza a XV. századi — tehát Mátyás korabeli — népelet egyes újlaki vonatkozásainak. Ezek közül például igen tanulságos névtani adatok hámozhatók ki: megtudjuk, hogy honnan jöttek, zarándokoltak bajajkkal és nyavalyáikkal a betegek Kapisztrán János sírjához. Az adatok egyébként — eléggé nem méltányolható módon — térképre vannak vetítve a kötetben, s ebből látható, hogy a ferences barát csodatételeinek híre (legalábbis a lefordított párizsi kézirat adatai alapján) voltaképpen a mai Vajdaság, valamint Szlavónia és Baranya területére terjedt ki. A Kapisztrán-kultusz melegágya tehát az akkori Délvidék volt, ami sok szempontból természetesen érthető is. Névtani szempontból fontosak még a személynevek is, amelyek arról vallanak, hogy a szent kul-

tusza szinte kizárólag a magyarok körében terjedt. Nem elhanyagolhatók az újlaki utcanevek sem, amelyek betekintést engednek a kor utcanévadásának gyakorlatába is.

Orvostörténeti és betegség történeti szempontból is meg kellene vizsgálni ezeket a szövegeket, mert színes és mai szemes sokszor visszataszítónak tűnő leírásait kapjuk az egyes betegségeknek, kóroknak. Néprajzi szempontból nem érdektelen az az adat, amely a 132. csodatételben nyert megfogalmazást. Idézzük: „Feleségével együtt fogadalmat tett, hogy meglátogatja Isten emberének sírját, és hogy egy *viaszképet* visznek oda.” (A kiemelés tőlünk.) Véleményünk szerint az irodalomban *fogadalmi tárgyként* (offer, votív) ismert viasztárgyak igen korai előfordulására valló adat ez, amely egyébként megerősíteni látszik azokat az adatokat, amelyeket eddig ismerünk. Ezek az adatok ugyanis kimondják, hogy a viasz fogadalmi tárgyak zárandokhelyek és ferences szerzetestemplomok körében voltak használatosak. Kapisztrán János pedig ferences volt. Offerra való utalás fordul elő egyébként a 38., 52., valamint a 96. szövegben is. Ezzel tehát négy újabb adatunk van az offerek használatára a XV. század derekáról. (Anélkül, hogy a fordítás egészével kapcsolatban bármilyen megjegyzésre kompetenciát éreznénk, mindössze egy terminológiai megjegyzésünk lenne: a fentebb emlegetett szövegekben előforduló *ymago cerea* magyarul az alábbi változatokban fordul elő a szövegek megfelelő magyar változataiban: „viaszból készült kép” (38), „viaszszobor” (52), „képpel díszített gyertya” (96) és „viaszkép” (132). Véleményünk szerint mind a négy esetben fogadalmi viaszszobrocskáról (offerról) van szó, mivel mind a négy szituáció vitathatatlanul a fogadalmi felajánlást példázza. Az „*imago cerea*” magyar megfelelőjeként — ugyancsak nem néprajzos számmal — a Györkössy-féle latin—magyar szótár a „viaszbabu” kifejezést ajánlja. Észrevételünk elmondásakor természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy egy oly sok szempontból hasznosítható mű, mint a Mirákulumok párizsi kéziratának magyar fordítása sohasem nyerné el végleges formáját, ha minden lehetséges diszciplína szakmai-terminológiai lektúrának vetné alá.)

Néprajzi tekintetben ugyancsak igen érdekes adat van a 110. szövegben. Idézzük ezt a részletet: „És miután kocsi rakták őt, és elindultak a sír felé vezető úton, amikor egy mezőre értek, ő igen ördögi hangon, rekedten kezdett erősen kiáltozni: »Nem, nem akarok semmiképpen elmenni annak a szerzetesnek a sírjához!«, és ilyeneket ismételve olyan zajt és dulakodást támasztott, hogy a kocsi a sík mezőn teljesen szétesett és összetört.” Véleményünk szerint ebben a szövegrészletben a keresztény démonológiából, valamint a magyar népi hiedelemvilágból ismert *akadályoztatás* motívumának XV. századi változata bukkan föl. Ez a motívum igen jól ismert a magyar hiedelemmondákban, s elsősorban a gyógyítók és a boszorkányok egymás közötti viaskodásai kapcsán bukkan föl. Napjainkban is gyűjthetők olyan szövegek, amelyekben a gyógyítókhöz

tartó gyógyulást keresők szembesülnek olyan szituációval, ami a fent idézett szövegrészletben előfordul. Itt persze kétszeres nyelvi áttétellel van dolgunk — magyarról latinra, majd öt évszázad múlva latinból egy fejlettebb magyar köznyelvre fordítva —, ily módon a motívum azonosságán kívül egyebet megállapítására ma mód nincs.

Van még egy mozzanat, amelyet legalábbis a kérdésfölvetés szintjén érintenünk kell Kapisztrán János csodatételei kapcsán. Néhány szövegben (35., 92., 106) azt hagyták ránk a jegyzőkönyvezők, hogy a gyógyulást keresők körüljárták a szent ferences sírját, s akkor gyógyultak meg. Idézzük ezt a részletet: „És menvén a legnagyobb buzgósággal kezdték körüljárni a sírt. Így aztán harmadik körüljárásánál teljesen egészségesen föléledt a gyerek.” (35) Idézetünkben és a többi példában is minden bizonnyal a cirkumambuláció sajátos példái figyelhetők meg, s nem lehet nem észrevenni, hogy a körmágia példája áll előttünk. A néphagyományban számos példával lehet illusztrálni a varázskör-vonást, a sír körüljárásának rítusát pedig igen nagy egybevető anyaggal tárgyalta Ferenczi Imre. Hogy itt mi az összefüggés a sír körüljárása és a gyógyulás között, nem világos, a varázskör motívuma mellett azonban a fölbukkanó hármasság is hiedelmi háttérre látszik utalni.

Egy ismertetőnek nem lehet feladata egy mű minden részletére kitérni; a fentiekben tett néhány észrevételünk és kommentárunk mindössze arra kívánt utalni, hogy Kapisztrán János csodatételeinek XV. századi szövegei gazdag anyagot rejtenek, s nyilván a további vizsgálatok észreveszik majd azokat a stereotípiákat is, amelyek a korszak szenttéavatási jegyzőkönyveiben és „csodákat” leíró kézírataiban Európá-szerzte általánosak.

Könyvünk második része Újlak város Jogkönyve néven ismert a szakirodalomban, s minden bizonnyal jogtörténésznek kellene lenni ahhoz, hogy a benne olvasható jogalkotási sajátosságokat észrevegyük és elhelyezzük a kor jogalkotási gyakorlatában. Mindenesetre a „sötét középkor” elképzeléseinek is eleven cáfolata ez a városi statútum, hisz a kor fogalmai szerinti nagyváros életét kívánta szabályozni az esővíz levezetésétől a trágya kihordásának kötelezettségéig, és a pinceásástól a rágalmazásig terjedő arányokban, hogy csak néhány mozzanatot ragadjunk ki belőle. Egyszóval: a Mátyás utáni, immáron hanyatló ország déli csücskének, a török veszélyezettette Délvidéknek nagyvárosi életébe nyerünk betekintést a Jogkönyv által, s az a világ, amely a hatvanöt esztendővel korábban papírra vetett csodatételekből kitetszik, voltaképpen a Jogkönyvből kiolvasottakkal válik teljessé. E két mű a véletlen kegye által maradt az utókorra, s egymást magyszerűen kiegészítve vall a középkor végi és Mohács előtti Újlak *mindennapjainak*, kisembereinek, kézműveseinek, szajháinak, városi tanácsosainak stb. életéről. Ily módon válhat az emberben teljesebbé az a kép, amelyet a magyar reneszánszról a schallaburgi vagy budapesti kiállítás után alkotott magának: hisz az újlaki piaci tolvaj megfenyítésétől a korvinák reneszánsz pompájáig ter-

jedő távban kaphatott betekintést egy kor világába egy könyv és egy kiállítás által.

A mai „felvilágosult” kor olvasója mindenesetre elcsodálkozhat azon, hogy egy ilyen műben, amely a kor fogalmai szerinti sűrűn lakott nagyváros lakosságának mindennapjait és együttélését van hivatva szabályozni, tulajdonképpen alig esik szó a babonáról; magunk voltaképpen csak a III. könyv 36. fejezetében bukkantunk olyan rendelkezésekre, amelyek egyértelműen a kuruzslókra, illetőleg „varázslásra” utalnak. Hogy a kuruzslókat a Jogkönyv drákói módon kínvallatásra majd a végén megégetésre ítéli, az egyáltalán nem jelent különösebb szigort, hisz a kor fogalmai szerinti rend fenntartása érdekében a Jogkönyv lapjain nem ritkák a lófarkon való vonszolások, élve való eltemetések, kerékbetörések stb. Mindenesetre a főntebb idézett fejezetben szűkebb pátriánk ötszáz évvel ezelőtti hiedelemvilága is megcsillan, hisz ha nem is teljes részletességgel, ahogy ma azt egy folklorista elvárná, de mégis utalás van két kuruzsló eljárásra, amelynek párhuzamai a történeti vagy recens anyagban megtalálhatók lennének.

A magunk részéről szívesen láttunk volna a kötetben egy-egy lapnyi mutatóanyagot a két mű kéziratából is; az egyik például egyszerűen megoldható lett volna, hisz a Csodatételek párizsi kéziratainak teljes faksimiléjét közli az említett észéki kiadvány. S a másik sem lett volna megoldhatatlan feladat, hisz a bécsi Nationalbibliothek azért nincs olyan meszsze, hogy elérhetetlen lenne. Persze még jobb lett volna, ha valamit színesben is láthattunk volna; ha Újlak vidék volt is, illetve távoli provincia, mégis felcsillantott valamit Mátyás korának reneszánszából, s abból a posztreneszánzból is, amelyet a szerencsétlen Lajos király próbált Mohácsig megőrizni. A Jogkönyv pompás kötetének látványa elhittethetné velünk, hogy a szerémségi bor hazájában, Újlakon európai mértékkel mérve sem jelentéktelen felfutási kísérlet tetőzött éppen 1525-ben, tehát az oszmán áradatot éppen egy esztendővel megelőzve.

Subjektív kommentárjainkat lezárva csak azt hangsúlyozhatjuk, hogy könyvkiadásunk és művelődési életünk eseménye ez a könyv, s bizonyítéka anyanyelvű tudományosságunk lehetőségeinek.

JUNG Károly

ERRE VAGYUNK KÉPESEK?

Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983.

Újra egy szép könyv, egy hasznos Forum-kiadvány került a könyvkereskedésbe, az asztalunkra — mondhatná az, aki kezébe veszi a Kövek sorozat legújabb kötetét: *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon*, elég